

Het uitwendige schrijverschap

Jacob van Lennep als publieke figuur

MARITA MATHIJSSEN

An extraneous literary authorship. Jacob van Lennep as a public figure

Opinions keep diverging over whether or not literary authors ought to engage themselves socio-politically. Nineteenth century authors at any rate regarded themselves as charged in the first place with the task of bringing about social change. Even so they might also take the position of a romantic at the sidelines of society. Jacob van Lennep embodies both aspects of literary authorhood. He exploits his position as a highly reputed novelist and essayist to persuade society of his vision and to bring about real improvement. With implacable energy he takes initiatives, some of which are profitable even today. But he is at the same time a free, romantic individual who defines his own norms, as apparent in the dual morality that marks his everyday life.

Is de schrijver een boodschappenjongen? Heeft het schrijverschap een missie te vervullen in de maatschappij? Is de auteur een bezorgdienst van normen en waarden? Er zijn meer aanhangers van deze boodschappenopvatting te vinden dan tegenstanders. Hoe hard schrijvers als Gerard Reve, W.F. Hermans, Gerrit Komrij en Connie Palmen ook riepen of roepen dat literatuur zijn eigen wetten stelt en buiten maatschappelijke doelen staat, toch blijkt keer op keer dat literatuur geen bestaansrecht heeft zonder een maatschappelijk raakvlak.

Jean Paul Sartre heeft dit lang geleden verduidelijkt in zijn opstel *La responsabilité de l'écrivain* (1946). Als een glas door een schrijver met het woord 'glas' benoemd wordt, verandert er niets aan het materiaal van het glas, maar wel aan de positie van het glas. Het staat opeens centraal, krijgt een schijnwerper. Dat gegeven schept verantwoordelijkheid: 'Nommer une chose c'est la transformer'. Natuurlijk kan een schrijver niet veroordeeld worden voor een moord in zijn boek, maar alleen al door iets een 'moord' te noemen neemt hij stelling. De schrijver brengt betekenis aan, en in die toekenning moet hij keuzes maken. Hij moet, vindt Sartre, in de keuze van zijn woorden en zinnen al staan voor een vrije maatschappij, zonder geweld. Een schrijver die die verantwoordelijkheid niet neemt is schuldig, in de verdoegde redenering van Sartre. Te lang hebben kunstenaars de positie van 'kunst om de kunst' verdedigd. De schrijver moet in zijn schrijverij engagement vertonen – anders is zijn schrijven zinloos.

Achteraf blijken inderdaad in de geschiedenis die schrijvers het interessantst die engagement in hun boeken vertoonden. Dit hoeft er echter niet zo duimendik op te liggen als in *Uncle Tom's cabin*. Het mooist is vaak juist een geëngageerde visie die pas bij herlezing en interpretatie naar voren komt, zoals bij *Madame Bovary*, dat zich pas in tweede instantie als een aanklacht tegen de positie van de vrouw laat lezen. Desalniettemin worden sommige schrijvers obstinaat als ze horen dat er engagement van hen verwacht wordt. Harry Mulisch schreef in *Voer voor psychologen*: 'Nooit heeft een schrijver een "boodschap" gehad – behalve die van het papier'.

Terug naar de filosofen. Ook Edward Said stelt harde eisen aan de letterkundigen, die hij net als Sartre a priori oplegt. In zijn essay *The public role of writers and intellectuals* (2002) wijst hij op de paradox dat de politiek geëngageerde schrijver noodgedwongen hetzelfde materiaal moet gebruiken als zijn tegenstander. De politieke machthebber en zijn criticus hebben geen verschillende woorden. Ze kunnen allebei het woord 'jood' of 'Palestijn' gebruiken en daar iets heel anders mee bedoelen. Dus moet de schrijver zich des te intensiever met de betekenis van de woorden bezighouden. Hij heeft de taak, zo stelt Said, het woordgebruik te ontmaskeren, besmette geschiedverhalen te 'ontgiftigen' en mededogen te bevorderen in zijn schriftuur door zich te verplaatsen in 'de ander'. Tegelijk moet de schrijver beseffen dat hij geen oplossingen kan bieden, maar slechts dilemma's kan verduidelijken.

In de discussie die op gang gekomen is naar aanleiding van Thomas Vaessens' *De revanche van de roman* (2009) kan men zien dat de stellingname over het schrijversengagement, hoe gewoon ook, nog steeds conflictueus is. Vaessens houdt in zijn boek een pleidooi voor een nieuw engagement in de literatuur, dat afstand moet nemen van een door hem ouderwets genoemd Bildungsideaal, maar ook van een postmodern cynisme. Hij bouwt slechts gedeeltelijk voort op een opzienbarend artikel dat een andere literatuurprofessor en voorganger van hem, Ton Anbeek, in de jaren tachtig schreef en waarin hij smeekte om meer straatruoer in de letteren. Vaessens bedoelt ook iets anders dan de voormalige premier Balkenende, toen die in een brief aan Harry Mulisch vroeg waar het maatschappelijk engagement van intellectuelen, schrijvers en kunstenaars was gebleven. Vaessens neemt afstand van een vrijblijvende literatuur, die geen verantwoordelijkheden neemt. De schrijver zou zich niet moeten verschuilen in het hol van de autonomie. Fictie is geen Disneypark dat buiten de maatschappij staat en geen verantwoordelijkheden draagt. Vaessens verwerpt de positie van de schrijver die zich als een buitenstaander opstelt, die immuun is voor de maatschappij en in zijn literatuur een eigen wereld met eigen wetten gecreëerd meent te hebben. Daarmee heeft ook Vaessens een boodschap en toont hij zich een geëngageerd schrijver, want hij wil met zijn stellingname voorkomen dat de literatuur marginaliseert. Hij meent dat de oude vanzelfsprekende hegemo-

nie van de literatuur en haar beoefenaars en critici aan het verdwijnen is, en zoekt naar nieuwe wegen om de literatuur weer een centrale plaats in de samenleving te geven.

Op één punt lijken alle meningen over geëngageerde literatuur overeen te komen: de schrijver is een wonderbaarlijk wezen. Hij kan een in zichzelf besloten figuur zijn, die buiten de wetten en praktische bezwaren staat en zich prinsheerlijk mag voelen in zijn ivoren toren. Of hij is een welhaast oudtestamentaire ziener die met zijn woorden een hele maatschappij kan en dient te hervormen. Maar een bakker, politicus of onderwijzer die gewoon zijn plicht doet en daarin al dan niet slaagt, is hij niet.

De schrijver als sociaal werker

Sinds wanneer is die schrijver zo'n bijzonder wezen? Daarvoor moeten we, zoals eigenlijk altijd wanneer het om Moderniteit gaat, naar de negentiende eeuw toe. En eenmaal in die negentiende eeuw beland, zullen we merken toch nog verder terug te moeten gaan. In dit geval moeten we terug naar het moment dat de schrijver een naam krijgt. Hoe graag we ook Willem zouden leren kennen die *Reinaert* en *Madocke* maakte, tevoorschijn komt hij niet. De schrijvers van *Beatrijs*, *Mariken van Nimweghen*, *Karel ende Elegast* blijven diffuus. Middeleeuwse schrijversnamen worden pas vanaf de negentiende eeuw bekend, en dan komen ze ook meteen in het denkbeeldig museum van nationale trots, zoals de burgerschrijver Jacob van Maerlant en Heinric van Veldeke.

Datzelfde gebeurt ook met schrijvers uit de zeventiende eeuw. Ze krijgen in de negentiende eeuw de heldenstatus die ze in hun eigen tijd wellicht wel als politicus en kousenhandelaar hadden, maar niet als schrijver pur sang. Vondel en Hooft werden groot geschreven in de negentiende eeuw. Vondel krijgt zelfs letterlijk een standbeeld en figuurlijk ook via de prestigieuze eerste volledige uitgave van zijn werken. Weliswaar hadden Vondel, Hooft en andere schrijvers in hun eigen tijd al een publieke rol als commentator, maar de bevestiging ervan vindt in de negentiende eeuw plaats. Meer dan andere kunstenaars zal de schrijver in de negentiende eeuw een figuur worden met een aureool om zich heen. Hij kan in de maatschappij de nar, de sarcast, het eenzame genie of de politieagent spelen, maar de rol die hem het meest ligt in de negentiende eeuw is die van opbouwende en geëngageerde sociaal werker.

Dat lijkt wel een heel tegenstrijdige opsomming. Kunnen dergelijke uitersten in één tijdvak verenigd zijn? Wie de schrijvers van de negentiende eeuw vergelijkt, merkt dat het kan, en dat soms zelfs de verschillende rollen in één figuur verenigd zijn. De negentiende-eeuwse schrijver heeft vele gezichten. Dat valt te begrijpen als men zich realiseert dat de schrij-

ver nieuwe functies heeft gekregen door de veranderende maatschappij en een veranderde kijk op de literatuur. In de eerste plaats moet men zich realiseren dat de schrijver de gangmaker van de Verlichting is geweest. Vanuit zijn pen vloeiden de Verlichtingsideeën die Europa op z'n kop zetten vanaf de late achttiende eeuw. Voltaire had al een januskop: hij was tegelijk sarcast en opbouwend maatschappijhervormer. Die Verlichtingsideologie werkt door in de opvattingen over het schrijverschap in de negentiende eeuw. De voltairiaanse schrijver bleef bestaan, met behoud van zijn dubbele functie van criticus én verbeteraar. Conrad Busken Huet is er een voorbeeld van. Maar we hebben ook met de Romantiek te maken. De schrijver wordt een eenzame uitverkorene, die de hogere verbanden tussen microkosmos en macrokosmos aan de wereld kan openbaren in wonderbaarlijke beelden. Hij moet zich daarvoor een nieuwe vormtaal eigen maken en regels doorbreken, want voor deze nieuwe poëzie voldoet het classicistische patroon niet meer. De dichter is in deze opvatting een genie dat in zijn poëzie hoger kan stijgen dan de gewone sterveling. Dat is Willem Bilderdijk.

En dan is er nog de maatschappij die in beweging is. Door het eeuwenoude landschap worden treinsporen getrokken. Schepen komen met dampende en stampende machines de eens zo stille havens binnengedreund. Besmettelijke en dodelijke ziektes zoals de pokken blijken opeens met inentingen te voorkomen te zijn. De eenvoudige visser uit Katwijk weet niet meer hoe hij het heeft. Hij wil van de dominee horen hoe dit nu eigenlijk zit, maar de dominee blijkt dichter te zijn geworden. De domineedichter wankelt met zijn ene been in de Verlichting, met zijn andere in de Romantiek. Zijn hart hoort bij de dichtkunst en zijn verstand zegt hem dat hij bij de religie moet blijven. 's Nachts weet hij niet op welk kussen hij zijn hoofd moet leggen: het sociale of het geniale. Die domineedichter moet de visser uitleggen hoe de nieuwe wereld begrepen moet worden. Ook al twijfelt hij in zijn hart, hij kiest voor zijn positie als leidende gids in een nieuwe wereld. Nicolaas Beets is daarvan het voorbeeld. En dan is er ook nog de schrijver die deze veelheid aan toch al tegenstrijdige functies in zich verenigt. En dat is Jacob van Lennep.

Jacob van Lennep

Laten we Van Lennep eens naar het heden verplaatsen. Met welke schrijver van nu is hij te vergelijken? Is het denkbaar dat er nu nog een schrijver zou zijn die tegelijkertijd plannen voor de Noord-Zuidlijn zou ontwerpen, de restauratie van de Amsterdamse Muiderpoort naar zich toe zou trekken, het Multatulimuseum zou herinrichten, lid zou zijn van de Tweede Kamer, een verbod op het fokken van nertsen zou initiëren, een nieuw studiefonds voor

kunststudenten zou oprichten, actief bestuurslid van het Letterenfonds zou zijn, de leiding op zich zou nemen van een actie tegen de cultuurbezuinigingen en tegelijkertijd elk jaar een roman of historische studie zou publiceren? Want dat is zo ongeveer waar Van Lennep in deze tijd voor zou staan. Schrijvers als Palmen, Van Dis, Nooteboom, Japin, Siebelink, Zwagerman zouden zijn vrienden zijn, met Pfeijffer, Grunberg en Mutsaers zou hij wat moeite hebben. Wel zou hij het altijd opnemen voor ondergewaardeerden en verschoppelingen onder de literatoren, zolang ze niet teveel pretenties kregen. Hij zou aan de fatsoenlijke kant van de VVD staan, maar het is ook mogelijk dat hij lid van D66 zou zijn geworden, of, nog waarschijnlijker, een nieuwe partij voor Rechtvaardig Rechts hebben opgericht. Van Femke Halsema als politica zou hij weinig moeten hebben, om haar andere kwaliteiten zou hij haar hogelijk waarderen. Hij zou een persoonlijke vriendschap met Job Cohen hebben, maar hem tegelijkertijd uitlachen om zijn geloof in een maatschappij waarin iedereen telt. Hij zou zich niet achter de krakersbeweging geplaatst hebben, hij zou niet voor *De Groene* hebben geschreven en wel voor *Elsevier*, hij zou liever met koning Willem-Alexander gedineerd hebben dan met Emile Roemer. En nog liever met Máxima. En de voormalige koningin zou graag met hém dineren.

Van Lennep was advocaat – politicus – vrouwenjager – romanschrijver – dichter – toneelschrijver – historicus – editeur – taalkundige – beschermer van oudheden. Ik zou geen schrijver weten die dit nu allemaal voor elkaar zou krijgen. Het is alsof we Nelleke Noordervliet, Jan Siebelink, Maarten Asscher, Gerrit Komrij, Joost Zwagerman en Geert Mak in elkaar gepropt zien tot één schrijversfiguur. Hij zat in elke culturele vereniging die maar denkbaar is. En als een bepaalde vereniging niet bestond richtte hij die op. Hij hoorde bij de initiatiefnemers van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, waarin voor het eerst een consequent erfgoedbeleid ontwikkeld werd. Hij richtte de Rederijkerskamer Achilles op om de voordrachtskunst op een hoger plan te brengen. Het moest uit zijn met de hoogdravende Hollebolle Gijstoon die daarvóór gebruikelijk was, en in strak rokkostuum droegen de leden Vondel voor. Hij zat in een commissie om het Nederlands toneel te verbeteren, en dat kon alleen bereikt worden als er ook behoorlijke toneelscholen kwamen, en een adequaat salaris voor acteurs. Daar pleitte hij dus voor, en die scholen kwamen er. Het Vondelstandbeeld en het Rembrandtstandbeeld in Amsterdam kwamen vooral door hem van de grond. Maar ook projecten die buiten de culturele sfeer lagen durfde hij aan te gaan. Dat het drinkwater van Amsterdam tot het beste ter wereld hoort, is aan Jacob van Lennep te danken. Hij wist een ervaren Engelse ingenieur in te schakelen voor de aanleg van een waterleiding vanuit de duinen naar Amsterdam, hij haalde het geld ervoor bij elkaar in Engeland en hij bewoog zijn vader om het stuk duingrond waar het duinwater uit de grond welde te schenken aan de Duinwatermaatschappij die hij oprichtte.

En zo kreeg Amsterdam als eerste Nederlandse stad waterleiding. Wat weer tot gevolg had dat bij de eerstvolgende cholera-epidemie Amsterdam gespaard werd. Hij schreef over een verbod op opslag van petroleum in binnensteden, vanwege het brandgevaar. Van Lennep zette zich ook in voor de bouw van het Amstel Hotel, omdat hij zag dat het toerisme van toenevende betekenis kon worden voor de stad en er dan luxueuze hotels nodig waren. Ook voorzag hij dat Amsterdam als haven zou achteruitgaan, als er geen doorgraving van Holland op z'n smalst zou komen. Dus kwam het Noordzeekanaal er. Toen hij in de Tweede Kamer zat verzette hij zich tegen een wetsvoorstel om vreemdelingen uit te sluiten van posten in de kerk. Hij schreef er ter plekke een spotdicht over, waarin een stovenzetster uit Kleef, iemand dus die zorgde voor warme voeten in de kerk, zich zorgen maakte over haar baantje. Ik kan het niet laten in deze barre tijden het laatste couplet te citeren:

Zoo raak ik licht door haat of nijd
 Nog mijn bediening eerlang kwijt,
 Tot ongerief en bitter leed
 Der Dames, die ik steeds voldeed;
 Wie weet of 'k met die mooie wet
 Niet nog de grens word uitgezet.
 Och! wat niet soms de beste man
 Zijn naaste al leeds beroknen kan!

Maar vooral in projecten die met de historie te maken hadden, stopte hij zijn onblusbare energie. Toen hij in de Tweede Kamer zat, pleitte hij voor verhoging van de uitgaven voor onderhoud van historische monumenten. Daar was in 1853 slechts 1000 gulden voor uitgetrokken en hij eiste een aanzienlijke verhoging. Hij sprak schande van een staat die de restanten van het grafgesteente van de Graven van Egmont aan een aannemer verkocht had. Deze sloopte de stenen resten om ze voor nieuwbouw te gebruiken en gooidde het gebeente op de vuilnis.

Hij was ziedend over de desinteresse die er heerste voor de Ridderzaal op het Binnenhof, die rond 1850 als loterijzaal in gebruik was en daarvoor als paardenstal gediend had. Eerst appelleerde hij in de Kamer. Maar 'bij onze zoo bij uitstek bedachtzame landgenooten rijzen altijd zoovele bezwaren op, eer zij de hand aan 't werk durven slaan, dat zelfs de meest nuttige arbeid zelden wordt ondernomen dan wanneer het te laat is'. De vertegenwoordigers in de Tweede Kamer vonden het bedrag dat er voor nodig was te hoog. Van vrijwillige bijdragen viel weinig te verwachten: want de natie 'heeft over 't geheel te weinig gevoel voor oudheden en te weinig architectonischen smaak', en de regering durfde volgens Van Lennep alleen maar geld uit te geven aan *nuttige* gebouwen, kantoren en dergelijke en niet aan gebouwen om zich het voorgeslacht te herinneren. Ook in deze jaren was

bezuiniging een woord met een hoofdletter, en veroorzaakte die een tunnelvisie bij politici. Maar Van Lennep was niet iemand van de korte adem. Toen zijn eerste poging tot behoud geen gevolgen kreeg, schreef hij voor het 600-jarig bestaan van het Binnenhof een opera: *Het Hof te 's-Gravenhage gedurende zes eeuwen*, opnieuw om aandacht te vragen voor de Ridderzaal, maar de Haagse schouwburg vond de opvoering te duur. Tenslotte publiceerde hij dat stuk in druk om de openbare mening te beïnvloeden: 'nog ééne laatste proefneming gewaagd ... Ik heb het mijne gedaan, doet gij thans het uwe'. Van Lennep kreeg het voor elkaar: uiteindelijk werd met de krappe meerderheid van één stem in de Kamer besloten tot restauratie over te gaan in plaats van sloping.

Zijn publieke meningen ondersteunde Van Lennep altijd met geschreven werken. Hij schreef een omvangrijke vaderlandse geschiedenis voor volwassenen en een berijmde voor kinderen. Hij was de eerste die in een prestigieuze uitgave alle werken van Vondel in chronologische volgorde bij elkaar bracht. Van Lennep stierf toen hij nog drukproeven voor het twaalfde deel van zijn Vondeluitgave moest ontvangen. En elk jaar opnieuw verschenen er een paar honderd bladzijden druk in allerlei genres. Daaronder zijn serieuze historische studies, maar ook bagatellen, operettes en historische romans, edities en spottichten. Bovendien was hij jarenlang redacteur van de almanak *Holland*. Hij vertaalde Vergilius, Shakespeare en Byron, en stelde een zeemanswoordenboek samen.

Public moralist

Wat dreef deze man? Is het vanuit zijn opvatting over de publieke functie van het schrijverschap dat hij al deze ondernemingen naar zich toe trok? Hij heeft geen analyses of manifesten over de positie van de auteur geschreven. Dat soort getheoretiseer was in die tijd niet zo gebruikelijk. Hij zou het navelstaarderij hebben gevonden. Er zijn toch wel bronnen voor zijn opvattingen. Ze zijn te construeren als we kijken naar zijn portretten van auteurs uit het verleden. Over Vondel bijvoorbeeld heeft hij geregeld studies en verhalen geschreven. In de verhalen benadrukt hij vooral de tragedie van de bejaarde man die de fouten van zijn ontspoorde zoon wil goedmaken. Ook helpt Vondel jongere dichters, en vergeet daarbij zijn eigen beroerde situatie. Dat ziet hij als een taak van de burger:

[...] zij die zich door hun maatschappelijke toestand en aanleg geroepen moeten achten om als voorstanders en bevorderaars der beschaving op te treden, moeten het ook als hun plicht beschouwen de jeugdige kunstenaar aan te moedigen.

Dus: wie hoog in de maatschappij zit moet beschaving bevorderen, en wie dat doet moet ook talenten opsporen en de kans geven zich te ontwikkelen. Dat is iets wat Van Lennep zelf in de praktijk steeds gedaan heeft. Zijn opvatting in deze komt overeen met die in een slim stuk dat Anil Ramdas in 2010 in *De Volkskrant* schreef in verband met de opkomst van Wilders en de taak van de schrijver daarbij: ‘Een drenkeling moet je helpen, dat is bij de wet verplicht. Wie hoog is opgeleid, heeft de morele plicht mensen met een gebrek aan moraal te helpen’. Want dat gebrek aan moraal is een gevolg van een gebrekkige opvoeding en een karig cultuuraanbod, poneert Ramdas.

In studies legt Van Lennep de nadruk op nog andere deugden van Vondel. Hij was rechtvaardig en kwam op voor degenen die onrechtvaardig behandeld waren. Hij wist wat hij moest verwachten als hij spotdichten schreef en nam het risico. Ook schrijft Van Lennep dat Vondel de dichtkunst beschouwde ‘als een middel tot stichting en verbetering zijner medemenschen’. Van Lennep bewondert dus in Vondel rechtvaardigheid, sociaal optreden, fermheid en inzet voor de bevordering van de ‘beschaving’. Met verandering van tijd en omstandigheden is het alsof we Van Lennep zelf zien en lezen welke eisen hij aan een schrijver en dus aan zichzelf stelde.

Toch is het niet voldoende om zijn motivatie alleen aan zijn schrijverschap te ontleen. Natuurlijk is hij zichzelf ook bewust van zijn afkomst. Zijn hoge geboorte schept verplichtingen, en hij zou zich schamen als een Van Lennep geen leidende positie in de maatschappij innam. Dit standpunt, dat hem met de paplepel was ingegeven, zou hij ook aan zijn kinderen doorgeven – zij het dat niet al zijn zonen even deugdzaam waren als hij wel gewenst had, en hijzelf trouwens ook niet. Dat hij zijn pen kon inzetten om vooruitgang te bewerken, was slechts een bijkomend groot voordeel, maar niet de eigenlijke motivatie van zijn doelbewust optreden als publieke figuur. Het schrijverschap is bij hem een deel van zichzelf dat hij in kan zetten voor een actief burgerschap. Dat actieve burgerschap zetelde bij hem in de nationaliteitsgedachte. Kunst, godsdienst en beschaving zijn de drie pijlers van een natie. Godsdienst alléén voldoet niet om een gelukkige samenleving te garanderen. Daarvoor is kunst nodig. Bezuinigingen op de kunst, zo schrijft Van Lennep in een ‘Verhandeling over de eischen der kunst’ zijn verwerpelijk, want de mens heeft niet alleen stoffelijke behoeften:

Hier te lande, zoo ergens, verheffen zich heden ten dage talrijke stemmen, die op bezuiniging aandringen, tegen de vorderingen der Kunst. Vruchtbare [nuttige, MM] uitgaven – hoort men alom beweeren – moeten voor de onvruchtbare gaan: het nuttige de voorkeur hebben boven het schoone. Ziedaar wat dagelijks gezegd en geschreven wordt. Alsof het nuttige, in zijn meer verheven beteekenis, het schoone niet insloot; alsof de erkentenis zelve, dat de mensch niet alleen stoffelijke behoeften, maar ook behoeften van een edeler aart te bevredigen heeft, niet medebracht, dat ook deze laatste hare voldoening verlangen.

Zijn pleidooi voor de kunst kan vandaag de dag zo weer opgerakeld worden. We moeten oog hebben, zo schrijft hij, voor de invloed van zogenaamd improductieve uitgaven op het geluk van de mens. Het is alsof hij de kortzichtigheid van degenen die kunst een linkse hobby noemen al in 1846 voorzag. Zolang de kunst als een zaak van louter liefhebberij behandeld wordt, zal zij ook niet kunnen bijdragen aan verbetering van de natie. Om te bereiken dat er een invloedrijke kunst is, pleit hij voor een kunstenaar die onderzoeker en wereldburger tegelijk is. Een geëngageerd publiek kunstenaar dus. Alleen vanuit die inzet kan 'beschaving' in een land intrinsiek gerealiseerd worden.

In deze houding van Van Lennep herkennen we de figuur van de Engelse negentiende-eeuwse 'public moralist' waar Stefan Collini een intrigerende studie over geschreven heeft. Collini onderscheidt een kleine groep eminente intellectuelen in de bovenlaag van de Engelse negentiende-eeuwse maatschappij, die puur door hun daden een enorme invloed op de openbaarheid krijgen. John Stuart Mill is voor hem het grote voorbeeld. Hij is de man van het utilitarisme, waarin de morele waarde van een handeling beoordeeld wordt op haar effect op het algemeen welzijn. De elite waar Collini over schrijft heeft meestal in Oxford of Cambridge gestudeerd, maar kan ook door een sterk karakter zichzelf ontwikkeld hebben. Ze is initiatiefrijk en heeft altruïsme hoog in het vaandel. Nationalisme was de bindende factor van een maatschappij en harmonie daarin kon alleen ontstaan als er een nationaal saamhorigheidsgevoel was waarin een individu zijn eigen belang ondergeschikt maakte aan dat van de hele samenleving.

Remieg Aerts heeft deze publieke intellectueel voor Nederland in de tijd van de oprichting van *De Gids* geplaatst. Potgieter, Bakhuizen van den Brink en hun vrienden zijn degenen die het publieke debat in Nederland aanzwengelden. Zij gebruikten daarbij het vaderlandse verleden als richtlijn voor de natie, en op basis daarvan durfden zij nieuwe liberale eisen te stellen. Weliswaar was het grote verleden van de zestiende en zeventiende eeuw voorbij, maar de natie had nog de potentie om de revolutionaire krachten van vroeger op te roepen. Een actieve burgerlijke maatschappij waarin debat en partijstrijd vooruitgang konden bevorderen, was het doel. Ook het koningschap moest ter discussie blijven staan. Daarin gingen zij verder dan Van Lennep, die een andere koers volgde dan de mannen van *De Gids*. Hij wilde niet de oude revolutionaire krachten opnieuw oproepen, maar de vroegere glorie-dagen van de republiek in ere herstellen. Dat wil echter niet zeggen dat hij opriep voor een VOC-mentaliteit, want de kracht van de zeventiende eeuw lag voor hem niet bij de veroverende zeelieden, maar in de hoogstaande algemene cultuur van die tijd. Daarom kon hij ook tegelijk conservatief én vooruitstrevend zijn. Hij wilde de oude orde handhaven, maar tegelijk technische vooruitgang bevorderen.

Er is nog een andere Van Lennep, die hem een heel speciale plaats in de openbaarheid geeft. Hoe tegenstrijdig het ook klinkt: de 'public moralist'

van de negentiende eeuw die zo goed wist wat goed was voor de maatschappij, kon zichzelf veroorloven er een dubbele moraal op na te houden. Vooral als hij stamde uit de hogere kringen, was het volkomen geaccepteerd dat hij de broeksklep niet altijd even stijf gesloten hield. Dat deed Van Lennep dan ook niet. In zijn jeugdige jaren maakte Van Lennep een meisje uit de hogere kringen zwanger. Toen hij midden dertig was kreeg hij een hartstochtelijke relatie met een buurmeisje, met wie hij naar Engeland probeerde te vluchten. Zijn vader wist dit op het nippertje te voorkomen. Als lid van de Tweede Kamer hield hij er een kosthuis in Den Haag op na. Of het nu door de spanning of juist door de verveling van de parlementaire debatten kwam, vermeldt de geschiedenis niet, maar wel dat hij bij de hospita vier kinderen verwekte, van wie er slechts een volwassen werd. De nazaten koesteren de brieven waaruit dat blijkt nog steeds.

Van deze amoureuze uitjes ondervond hij in de openbaarheid minder last dan van andere kwesties. Bijvoorbeeld werd hem aangerekend dat hij in de Tweede Kamer briefjes liet rondgaan met verzen waarin hij de lezingen van Kamerleden belachelijk maakte, of met karikaturen. Dus vond men hem te kwajongensachtig en niet serieus genoeg voor de politiek. Voor zijn plezier schreef hij eens een boek met spotrijmpjes over de vaderlandse geschiedenis, waarin hij de ophemeling van de moed en deugd van vaderlandse grootheden belachelijk maakte:

De boel loopt hier in 't honderd, zegt de Prins van Oranje:
 Of ik heb het mis, of wij krijgen Alva hier uit Spanje.
 Heb jij lust je kop te verliezen, ik geenszins;
 En ik zie niet in, hoe het land veel dienst zou hebben van een hoofdeloozen
 Prins!

Heel Nederland viel over hem heen. Hij zou zich vergrepen hebben aan de schimmen van de voorvaderen en heilige roerselen als een baldadige kwajongen behandeld hebben. Een herbenoeming in de Tweede Kamer ontging hem dan ook. Iets dergelijks gebeurde toen hij in zijn roman *De lotgevallen van Klaasje Zevenster* een scène in een bordeel liet spelen. Dat kon Van Lennep zijn brave lezeressen toch niet aandoen! Tot die tijd hadden de moeders altijd zijn romans aan hun dochters te lezen kunnen geven en nu moesten ze bladzijden gaan dichtplakken. Er verschenen pamfletten en forse kritieken, waarin hij te horen kreeg dat hij zedenondermijnende romans schreef.

Het is dit geheel aan tegenstrijdigheden dat van Van Lennep zo'n unieke figuur maakt. Hij is inderdaad een publieke moralist met een gedrevenheid voor het welzijn van de natie. Hij heeft een hoge opvatting van het schrijverschap en stelt zijn pen in dienst van de verbetering van de maatschappij. Maar tegelijkertijd is hij ook de schavuit die de moraal aan zijn laars lapt en zijn schrijverschap gebruikt om medeburgers voor paal te zetten. Inwendig

is hij het vrije individu van de romantiek dat zijn eigen normen stelt, maar zijn geboorte verplicht hem tot een uitwendig opvoedend publiek schrijverschap. Sartre, Said en Vaessens kunnen goedkeurend naar hem knikken als ze naar dat schrijverschap kijken. Al vatten zij het geëngageerd schrijverschap wel anders op. Zij zouden zich wel eens achter de oren krabben als ze hoorden dat Van Lennep vond dat het bij de taak van een geëngageerd schrijver hoorde, en dus ook bij die van Sartre, Said en Vaessens, dat hij walterleidingen aanlegt, stadspoorten redt en een luxueus hotel opent.

Bibliografie

Over het engagement van de schrijver vindt men uitspraken bij Anil Ramdas, ‘Wansmaak en Wilders? Zeker’, in: *De Volkskrant*, 28 september 2010; Edward W. Said, ‘The public role of writers and intellectuals’, in: Helen Small (red.), *The public intellectual* (Oxford/Malden 2002) 19-39; Jean-Paul Sartre, *La responsabilité de l'écrivain* (Lagrasse 1998); Thomas Vaessens, *De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement* (Nijmegen 2009); Harry Mulisch, *Voer voor psychologen* (Amsterdam 1961); Jan Peter Balkenende, *Aan de kiezer* (Amsterdam 2006).

Over de ‘public moralist’ schrijven Stefan Collini, *Public moralists. Political thought and intellectual life in Britain* (Oxford 1991); Remieg Aerts, *De letterheeren. Liberale cultuur in de negentiende eeuw: het tijdschrift De Gids* (Amsterdam 1997).

Over het leven en werken van Jacob van Lennep is tot heden alleen nog de biografie van zijn kleinzoon beschikbaar: Maximiliaan Frederik van Lennep, *Het leven van Mr. Jacob van Lennep*. Twee delen (Amsterdam 1909).

Van Jacob van Lennep gebruikte ik de volgende werken: ‘Verhandeling over de eischen der kunst’, *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1846) 709-731; ‘Een bedrukte vader’, in: Jacob van Lennep, *Novellen* (Leiden s.d.), 226-247; *Tafereelen uit de geschiedenis des vaderlands* (Amsterdam 1854). Verder het laatste deel van zijn uitgave van Vondels werken: Joost van den Vondel, *De werken van Vondel in verband gebracht met zijn leven*. Uitgegeven door Jacob van Lennep, XII (Amsterdam 1869).

Voor de mentaliteit van de negentiende eeuw leze men: Marita Mathijssen, *De gemaskerde eeuw*. Derde druk (Amsterdam 2007).